

УДК: 539.375;539.4

ЗАЛИШКОВИЙ РЕСУРС СКЛАДЕНОЇ БІМЕТАЛЕВОЇ ПЛАСТИНИ З УРАХУВАННЯМ ДЕГРАДАЦІЇ МАТЕРІАЛІВ ЗА ВИСОКОЇ ТЕМПЕРАТУРИ ТА ТРИВАЛОГО НАВАНТАЖЕННЯ

О. Є. АНДРЕЙКІВ¹, І. Я. ДОЛІНСЬКА^{2,3}, А. В. БАБІЙ⁴, М. О. ЛЮБЧАК²

¹ Львівський національний університет імені Івана Франка;

² Фізико-механічний інститут ім. Г. В. Карпенка НАН України, Львів;

³ Бидгоцька політехніка, Бидгощ, Польща;

⁴ Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

Побудовано розрахункову модель для дослідження впливу експлуатаційної деградації матеріалу на залишковий ресурс складеної біметалевої пластини за дії високої температури і довготривалого статичного навантаження. В її основі – диференціальне рівняння, яке описує ріст тріщини високотемпературної повзучості і містить параметри деградації матеріалу. Оцінено залишковий ресурс пластини зі сталі 12Х1МФ і сплаву ІN-100.

Ключові слова: математична модель, ріст тріщини, деградація матеріалу, складена пластина, залишковий ресурс.

A computational model is developed to study the effect of operational material degradation on the residual life of a composite bimetallic plate under high temperature and long-term static loading. The model is based on a differential equation which describes the growth of a high-temperature creep crack and contains the parameters of material degradation. The residual life of the composite plate is estimated in the case when it consists of 12Kh1MF steel and IN-100 alloy.

Keywords: mathematical model, crack growth, material degradation, composite plate, residual life.

Вступ. Довготривале експлуатування конструкційних матеріалів за дії силових і фізико-хімічних чинників передують їх деградації [1], яка проявляється зміною вихідної мікроструктури [2–4] та фізико-механічних характеристик [5]. Її інтенсифікують високі температури [6, 7] та корозивно-наводнювальні середовища [8, 9], особливо воденьвмісні, коли водень дифундує у поверхню матеріалу, обезвуглечуючи його [10]. Після високотемпературної експлуатації впродовж $58 \cdot 10^3$ h за тиску пари 25,65 МПа [11] в структурі трубної сталі Р91 з'явилася фаза Лавеса, яка згубно вплинула на її механічні властивості [11]. Також після металографічних досліджень тривало експлуатованих сталей 12Х1МФ і 15Х1М1Ф виявили [12], що їх основні структурні зміни пов'язані з перерозподілом карбідних складників. Причому незалежно від структури у вихідному стані (феритно-перлітна у сталі 12Х1МФ чи бейнітно-феритна у сталі 15Х1М1Ф) спільною особливістю їх деградації є переміщення карбідів на межі зерен, внаслідок чого після експлуатації в структурі переважають зерна фериту з карбідами на їх межах [12]. Зі збільшенням кількості і відсоткового вмісту карбідів здатність сталі Т91 протистояти корозійним впливам послабилась [2]. Внаслідок деградації матеріалів змінюються їх механічні властивості, зокрема, характеристики повзучості [13, 14], міцності та пластичності [15], статичної і циклічної тріщиностійкості [15–17], особливо –

Контактна особа: І. Я. ДОЛІНСЬКА, e-mail: ira_dolinska@ukr.net

ударна в'язкість [18]. Встановили [19], що ударна в'язкість сталі 09Mn2Si після 37 років експлуатації за температури випробувань 20°C знизилася в 1,48 раза, а при -70°C – у 2,42 раза.

У праці [5] вивчали сталь 20X13 у вихідному стані та після $\sim 3 \cdot 10^5$ h експлуатації в циліндрі низького тиску парової турбіни К-100-90. Виявили, що внаслідок експлуатації вона зміцнюється і втрачає пластичність, суттєво знижуються її корозійні характеристики, показники втоми і циклічної тріщиностійкості. Зафіксували незначне падіння номінального ΔK_{th} (приблизно на 10%) та відчутніше ефективного $\Delta K_{th\text{ eff}}$ (на понад 30%) порогів циклічної тріщиностійкості [5]. Через деградацію [20], спричинену експлуатацією в лопатках парової турбіни впродовж $3 \cdot 10^5$ h, статична тріщиностійкість сталі за показником J_i , який характеризує енергозатрати на старт статичного підростання тріщини, знижується на 17%. Змінилися також її електрохімічні властивості: потенціал E суттєво змістився у бік від'ємних значень (від -160 до -300 mV) і практично на порядок підвищилася густина струму j_c (від $1,1 \cdot 10^{-4}$ до $1,15 \cdot 10^{-3}$ mA/cm²) [5]. У праці [21] запропонували електрохімічний метод для кількісної оцінки ступеня деградації експлуатованих сталей трубопроводів та прогнозування тривкості до крихких руйнувань.

Встановили [22], що внаслідок деградації структури сталей 12X1MФ (період експлуатації $175 \cdot 10^3$ h) і 15X1M1Ф ($237 \cdot 10^3$ h) послаблюється опір зародженню та субкритичному росту тріщини, особливо біля зовнішньої поверхні зони розтягу гинів паропроводів.

З допомогою картографічного моделювання [23] визначили зв'язок між пошкодженням внаслідок високотемпературного низькоциклічного навантаження у мікромасштабі та погіршенням механічних властивостей у макромасштабі. Уточнено механізм їх деградації [23]. Дослідження [24] зразків сталі 1,25% Cr–0,5% Mo, вирізаних з промислового обладнання після $250 \cdot 10^3$ h роботи при 540°C, виявили значну втрату в'язкості матеріалу.

Через деградацію матеріалів елементів конструкцій довготривалої експлуатації знижуються їх фізико-механічні характеристики, а отже, міцність і довговічність. Водночас внаслідок складних експлуатаційних умов в елементах конструкцій зароджуються й поширюються тріщини, які призводять до непередбачуваних руйнувань. Сьогодні розвинуті методи прогнозування залишкового ресурсу елементів конструкцій за їх локального руйнування (методи визначення періоду докритичного росту тріщин), і недостатньо тих, які б враховували об'ємне пошкодження – деградацію матеріалів, особливо для неоднорідних елементів, складених із різних матеріалів. Тому за створеною раніше [25–30] теорією аналітичного опису локальної деградації матеріалів і, відповідно, кінетики руйнування нижче побудовано метод для прогнозування залишкового ресурсу складеної біметалевої пластини з урахуванням дії силових і фізико-хімічних чинників. В його основі – термодинамічні рівняння, що моделюють кінетику поширення тріщини високотемпературної повзучості в пластині. Тут враховано одночасну дію деградації матеріалів пластини (зміну фізико-механічних характеристик) та ріст тріщини за довготривалого експлуатування. В основі побудови рівнянь – перший закон термодинаміки і підходи механіки руйнування.

Формулювання розрахункової моделі. Розглянемо біметалеву пластину з прямолінійною тріщиною початкової довжини $2l_0$, яка розтягується довготривалими статичними зовнішніми зусиллями інтенсивності p в умовах високої температури T (рис. 1). Вважаємо, що пластинка складається з двох півплощин l і 2 з близькими модулями пружності і різними механічними характеристиками. Зусилля прикладені перпендикулярно до лінії розташування тріщини, що зумовлює симетричний напружено-деформований стан відносно її розміщення. Під час экс-

плататції матеріал пластини деградуватиме за одночасного поширення тріщини високотемпературної повзучості. Необхідно визначити період її докритичного росту, з досягненням якого пластини втратить свої функціональні властивості.

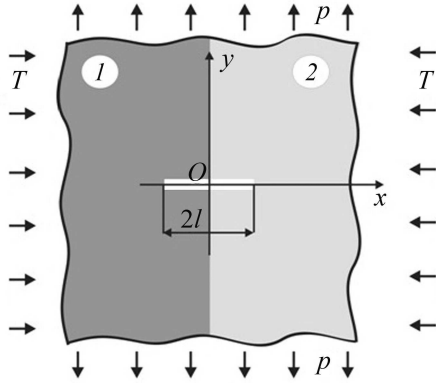

Рис. 1. Схема навантаження складеної біметалевої пластини.

Fig. 1. Loading mode of a composite bimetallic plate.

Задачу розв'язуємо на основі енергетичного підходу [25–30]. Для визначення кінетики поширення $l_1(t)$, $l_2(t)$ кінців тріщини отримали систему диференціальних рівнянь [25]

$$dl_i / dt = A_i(t_1) \left[K_{iI}(l_i) K_{iIC}^{-1}(t_1) \right]^{2m_i(t_1)} \left[1 - K_{iIC}^{-2}(t_1) K_{iI}^2(l_i) \right]^{-1}, \quad i = 1; 2, \quad (1)$$

де A_i , m_i – характеристики високотемпературної повзучості матеріалів пластини; K_{iIC} – параметр тріщиностійкості матеріалів; $K_{iI}(l_i)$ – коефіцієнт інтенсивності напружень (КІН) у i -й вершині тріщини, t_1 – час деградації матеріалів.

Щоб визначити період докритичного росту тріщини, до рівняння (1) додамо такі початкові і кінцеві умови:

$$t = 0, \quad l_i = l_0; \quad t = t_*, \quad l_i = l_{i*}. \quad (2)$$

Критичну довжину тріщини $l_* = l_{1*} + l_{2*}$ розраховуємо за силовим критерієм механіки руйнування [31]:

$$K_{iI}(l_*) = \min K_{iIC}. \quad (3)$$

Вважаємо пружні характеристики матеріалів півплощин 1 і 2 близькими і із невеликою похибкою – однаковими. Тоді КІН у вершинах тріщини приймаємо рівними ($K_{1I} = K_{2I}$):

$$K_{iI} \approx p \sqrt{0,5\pi(l_1 + l_2)} \quad (i = 1; 2). \quad (4)$$

Систему диференціальних рівнянь (1) розв'язуємо, додаючи перше рівняння до другого:

$$\frac{dl}{dt} = \frac{A_1(t_1) \left[p \sqrt{0,5\pi l} K_{1IC}^{-1}(t_1) \right]^{2m_1(t_1)}}{\left[1 - 0,5\pi p^2 K_{1IC}^{-2}(t_1) \right]} + \frac{A_2(t_1) \left[p \sqrt{0,5\pi l} K_{2IC}^{-1}(t_1) \right]^{2m_2(t_1)}}{\left[1 - 0,5\pi p^2 K_{2IC}^{-2}(t_1) \right]}. \quad (5)$$

До рівняння (5) додамо відповідні початкову і кінцеву умови:

$$t = 0, \quad l(0) = l_0; \quad t = t_*, \quad l(t_*) = l_*; \quad K_I(l) = \min K_{iIC} \quad (i = 1; 2). \quad (6)$$

Вважаємо, що пластини складається з двох нескінченних півплощин: перша – з високолегованого сплаву IN-100, друга – зі сталі 12X1МФ. Вибір матеріалів

пов'язаний з тим, що в літературі для них відомі кінетичні діаграми росту тріщин високотемпературної повзучості. Щоб розв'язати задачу (5), (6) з урахуванням деградації матеріалів, необхідно дослідити зміну з часом t_1 характеристик A_i , m_i та тріщиностійкості K_{IIIC} і побудувати відповідні математичні моделі. Сплав незначно деградуватиме в часі порівняно зі сталлю, тому цю деградацію нехтуватимемо в розрахунках залишкового ресурсу пластини і враховуватимемо тільки вихідні характеристики [32]: $T = 732^\circ\text{C}$, $K_{IIIC} = 142 \text{ МПа}\cdot\text{м}^{1/2}$, $A_1 = 0,05 \text{ мм/г}$, $m_1 = 4$. Для сталі описуємо їх лінійними залежностями від часу t_1 [33]. Тріщиностійкість сталі (зразки вирізали з труби паропроводу) досліджували у вихідному стані і після експлуатації $120\cdot 10^3 \text{ h}$ за температури 732°C [33]. В результаті випробувань побудували кінетичні залежності швидкості росту тріщини від КІН (рис. 2). За експериментальними даними і рівнянням (1), використовуючи метод найменших квадратів, для вихідного матеріалу знайшли: $A_2 = 8,9\cdot 10^{-4} \text{ м/г}$, $m_2 = 4,1$, $K_{2IC} = 101 \text{ МПа}\cdot\text{м}^{1/2}$; для деградованого: $A_2 = 1,01\cdot 10^{-3} \text{ м/г}$, $m = 3,7$, $K_{2IC} = 89 \text{ МПа}\cdot\text{м}^{1/2}$.

Звідси зміна цих параметрів в часі (лінійна залежність) буде:

$$A_2(t_1) = 8,9\cdot 10^{-4} + 10^{-9}t_1, \quad m_2(t_1) = 4,1 - 3,33\cdot 10^{-6}t_1, \quad K_{2IC}(t_1) = 101 - 10^{-4}t_1. \quad (7)$$

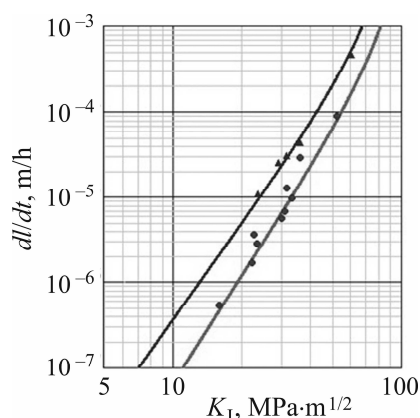

Рис. 2. Fig. 2.

Рис. 2. Діаграма росту тріщини повзучості в сталі 12Х1МФ [33]:
● – труба у вихідному стані; ▲ – після напрацювання $120\cdot 10^3 \text{ h}$.

Fig. 2. Diagram of creep crack growth in 12Kh1MF steel [33]:
● – pipe in the initial state; ▲ – pipe after $120\cdot 10^3 \text{ h}$ working.

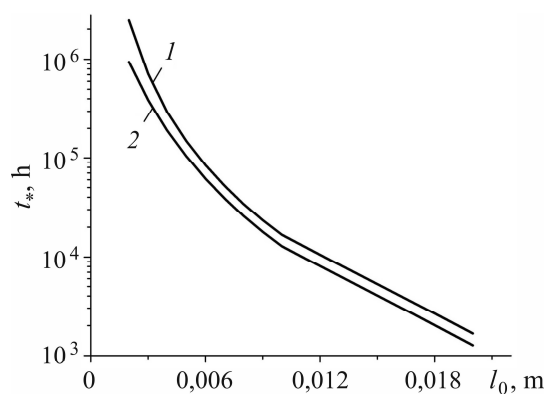

Рис. 3. Fig. 3.

Рис. 3. Залишковий ресурс складеної пластини: 1 – недеградований матеріал;
2 – експлуатаційно деградований.

Fig. 3. Residual lifetime of the folded plate: 1 – non-degraded material;
2 – operationally degraded.

Математичну задачу (5), (6) з урахуванням співвідношень (7) розв'язали числово. Розв'язок подали у вигляді графічної залежності залишкового ресурсу пластини від початкового розміру тріщини (рис. 3, крива 2). Виявили, що деградація матеріалу призводить до зменшення залишкового ресурсу пластини, особливо за малих розмірів тріщини.

ВИСНОВКИ

За енергетичним підходом сформульовано розрахункову модель для оцінювання впливу деградації матеріалу на залишковий ресурс складеної біметалевої пластини зі сплаву IN-100 і сталі 12Х1МФ. За експериментальними результатами побудовано математичні моделі деградації. Виявлено її негативний вплив на залишковий ресурс пластини.

1. *Michael Pfeifer*. Chapter 6 – Degradation and Reliability of Materials // *Materials Enabled Designs*. – Butterworth-Heinemann, 2009. – P. 161–187.
2. *Mechanical properties and phases evolution in T91 steel during long-term high-temperature exposure / Yuyang Lia, Jinfeng Du, Linping Li, Kewei Gao, Xiaolu Pang, and Alex A. Volinsky // Eng. Failure Analysis*. – 2020. – **111**. – P. 1–9. – Article number 104451.
3. *Gwoździk M., Motylenko M., and Rafaja D*. Microstructure changes responsible for the degradation of the 10CrMo9-10 and 13CrMo4-5 steels during long-term operation // *Mater. Res.* – 2020. – № 7. – Article number 016515.
4. *Damir Hodžić and Ismar Hajro*. Microstructure degradation after prolonged exploitation of heat resistant steel 14MoV6-3 // 16th Int. Research/Expert Conf. “Trends in the Development of Machinery and Associated Technology” TMT 2012, Dubai, UAE, 10–12 September 2012. – P. 155–158.
5. *Ткачук Ю., Студент О.* Оцінювання деградації лопаткової сталі 20Х13 після експлуатації в паровій турбіні за тріщиностійкістю // *Машинознавство*. – 2011. – № 1–2. – С. 37–43. http://nbuv.gov.ua/UJRN/maz_2011_1-2_11
6. *Heloisa Cunha Furtado and Iain Le May*. High temperature degradation in power plants and refineries // *Mater. Res.* – 2004. – **7**, № 1. – P. 103–110.
7. *Degradation of 0.5Cr–0.5Mo–0.25V steel microstructure during exploitation / Anna Výrostková, Ján Kepič, Roman Macko, and Viera Homolová // Mater. Eng. – Materiálové inžinierstvo*. – 2011. – **18**. – P. 73–78.
8. *Corrosion induced degradation of fatigue strength of steel in service for 128 years / Le Li, Chun-Qing Li, Mojtaba Mahmoodian, Wenhai Shi // Structures*. – 2020. – **23**. – P.415–424.
9. *Role of hydrogen in operational degradation of pipeline steel / H. Nykyforchyn, O. Tsyrunyk, O. Zvirko, and M. Hredil // Proc. Struct. Integrity*. – 2020. – **28**. – P. 896–902.
10. *Мелехов Р. К., Похмурський В. І.* Конструкційні матеріали енергетичного обладнання. Властивості, деградація. – К.: Наук. думка, 2003. – 374 с.
11. *Laves phase formation and its effect on mechanical properties in P91 steel / Z. X. Xia, Chuan-Yang Wang, Yan-Fen Zhao, Guo-Dong Zhang, Lu Zhang, Xin-Ming Meng // Acta Metall. Sin.* – 2015. – **28**, № 10. – P. 1238–1246.
12. *Нукифорчин Г. М., Кречковська Г. В., Студент О. З.* Структурні зміни в теплостійких сталях, спричинені зупинками блоків ТЕС // *Наук. нотатки*. – 2011. – № 31. – С. 221–228.
13. *Ray A. K.* Long-term creep-rupture behavior of 813 K exposed 2.25Cr–1Mo steel between 773 and 873 K // *Mat. Sci. and Eng. A*. – 2007. – **454–455**. – P. 124–131.
14. *The specific of the creep process in hydrogen of the degraded in service 2.25Cr–Mo steel / A. Zagórski, O. Student, L. Babiy, H. Nykyforchyn, and K. Kurzydowski // 17th European Conf. on Fracture 2008: Multilevel Approach to Fracture of Materials, Components and Structures (Brno, Czech Republic, 2008)*. – P. 2307–2314.
15. *Свірська Л. М., Кречковська Г. В., Студент О. З.* Циклічна тріщиностійкість сталі 12Х1МФ різних зон гину парогону ТЕС після тривалої експлуатації // *Вісник ТНТУ*. – 2015. – № 4. – С. 27–34. http://nbuv.gov.ua/UJRN/tstub_2015_4_5
16. *Cyclic crack resistance and micromechanisms of fracture of steel 25Kh1M1F / P. O. Maruschak, D. Baran, A. Sorochak, R. Bishchak, and V. Yasnii // Strength of Mater.* – 2012. – **44**, № 4. – P. 410–418.
17. *Dmytrakh I., Leshchak R., and Syrotyuk A.* Effect of environmental composition on fatigue crack growth and hydrogen permeation in carbon pipeline steel // *Lecture Notes in Civil Eng.* – 2021. – **102**. – P. 145–159.
18. *Mechanical behaviour of material of thermal power plant steam superheater collector after exploitation / O. Yasniy, T. Vuherer, V. Yasniy, A. Sobchak, and A. Sorochak // Eng. Failure Analysis*. – 2013. – **27**. – P. 262–271.

19. *Effect of operating degradation in arctic conditions on physical and mechanical properties of 09Mn2Si pipeline steel* / S. V. Panin, P. O. Maruschak, I. V. Vlasov, A. S. Syromyatnikova, A. M. Bolshakov, F. Berto, O. Prentkovskis, and B. B. Ovechkin // *Proc. Eng.* – 2017. – **178**. – P. 597–603.
20. *Статична тріщиностійкість лопаток парових турбін* / Ю. Ткачук, П. Рожакхеды, Р. Белезнай, О. Студент // *Вісник ТНТУ.* – 2011. – Спец. вип.; ч. 1. – С. 106–114.
21. *Zvirko O., Tsyurulnyk O., and Nykyforchyn H. Non-destructive evaluation of operated pipeline steel state taking into account degradation stage* // *Proc. Struct. Integrity.* – 2020. – **26**. – P. 219–224.
22. *Ostash O. P., Vol'demarov O. V., and Hladysh P. V. Cyclic crack resistance of the steels of bends of steam pipelines after long-term operation* // *Materials Science.* – 2013. – **48**, № 4. – P. 427–437.
23. *Determination of relationship between high-temperature low cycle fatigue damage and mechanical property degradation: Experimental and theoretical analyses* / Li Sun, Run-Zi Wang, Kai-Shang Li, Xian-Cheng Zhang, and Shan-Tung Tu // *Int. J. of Fatigue.* – 2023. – **175**. – Article number 107771. <https://doi.org/10.1016/j.ijfatigue.2023.107771>
24. *Comparison between real and simulated degradation in a 1.25% Cr–0.5% Mo steel for high temperature service* / Ivaní de Souza Bott, Luís Felipe Guimarães de Souza, Jorge Carlos Ferreira Jorge, José Cláudio Guimarães Teixeira, and Ronaldo Pinheiro da Rocha Paranhos // *Materials Characterization.* – 2005. – **54**, № 3. – P. 206–215. <https://doi.org/10.1016/j.matchar.2004.10.009>
25. *Andreikiv O. Ye. and Dolinska I. Ya. Determination of the period of subcritical growth of small plane high-temperature creep cracks in structural elements* // *Materials Science.* – 2021. – **57**, № 2. – P. 154–162. <https://doi.org/10.1007/s11003-021-00526-1>
26. *Evaluation of the residual service life of main pipelines with regard for the action of media and degradation of materials* / O. Ye. Andreikiv, I. Ya. Dolins'ka, I. P. Shtoiko, O. K. Raiter, and Yu. Ya. Matviiv // *Materials Science.* – 2019. – **54**, № 5. – P. 638–646. <https://doi.org/10.1007/s11003-019-00228-9>
27. *Andreikiv O. E., Dolins'ka I. Ya., and Yavors'ka N. V. Growth of creep cracks in structural elements under long-term loading* // *Materials Science.* – 2012. – **48**, № 3. – P. 266–273. <https://doi.org/10.1007/s11003-012-9502-1>
28. *Development of a method for determining the residual life of structural elements with cracks under the action of load and corrosive environment, as well as the application of corrosion inhibitors to enhance it* / O. Andreykiv, I. Dolinska, S. Nastasiak, and N. Zviahin // *Corrosion.* – 2024. – **80**, № 5. – P. 530–538. <https://doi.org/10.5006/4433>
29. *The influence of operational degradation of material on the residual life of oil pipelines* / O. Ye. Andreikiv, I. Ya. Dolinska, M. O. Liubchak, and S. V. Nastasiak // *Materials Science.* – 2023. – **59**, № 4. – P. 385–394. <https://doi.org/10.1007/s11003-024-00789-4>
30. *Andreykiv O. Ye. and Dolinska I. Ya. Mathematical modeling of growth of stress-corrosion cracks in an oil pipeline with regard for hydroshocks and in-service changes in the characteristics of its material* // *J. of Math. Sci. (United States).* – 2024. – **278**, № 5. – P. 908–917. <https://doi.org/10.1007/s10958-024-06968-7>
31. *Anderson T. L. Fracture Mechanics: Fundamentals and Applications.* – Boca Raton: CRC Press, 1994. – 688 p.
32. *Fuji A. and Kitagawa M. A. Comparison of creep crack growth behaviour in nickel based super alloy with low alloy steel* // *Advances in fracture resistance and structural integrity: Selected papers from the 8th Int. Conf. on Fracture (ICF 8), Kyiv, Ukraine, 8–14 June 1993.* – Pergamon, 1994. – P. 487–495.
33. *Махутов Н. А., Гринь Е. А., Саркисян В. А. Кинетика развития трещин в энергомашиностроительных сталях при высокотемпературной ползучести* // *Заводская лаборатория. Диагностика материалов.* – 2015. – **81**, №11. – С. 44–52.

Одержано 16.07.2024